

І. ДЗЮБА,
академік НАН України,
академік-секретар Відділення літератури,
мови та мистецтвознавства

Тема мого виступу — «Велика національна енциклопедія України». Це пріоритетний академічний проект ХХІ століття.

Постіндустріальний етап розвитку суспільства гостро поставив перед людством проблему ґрунтовної інвентаризації надбань людської цивілізації за всю історію її існування, систематизації та подання їх у зручних для користування формах. Цим зумовлюється значне пожвавлення інтересу до енциклопедичної справи, яке спостерігається останнім часом у світі.

Для України це питання особливо актуальне, оскільки в попередні історичні епохи тут не було умов для розгортання енциклопедичної справи. А в радянські часи вона, попри певні здобутки, була заідеологізованою та фрагментарною, не ґрунтувалася на достатньо широкій і серйозній науковій базі, не включала цілі ланки заборонених тем та імен і не враховувала необхідною мірою світового досвіду.

За роки незалежності чимало зроблено для об'єктивного наукового дослідження раніше ігнорованих тем, відтворення повної картини нашої історії, науки, культури, зокрема для розширення спектра енциклопедичних видань. Основний внесок у цю справу зробили вчені НАН України. Видано одностомну «Енциклопедію української мови», три томи шеститомної «Юридичної енциклопедії». Здійснюється або заплановано видання низки інших галузевих енциклопедій і словників, серед яких «Енциклопедія історії України» у 5-ти томах, «Енциклопедія фізики» у 5-ти томах, «Шевченківська енциклопедія» у 4-х томах, «Музична енциклопедія», «Енциклопедія балету», «Енциклопедія кіно», «Економічна енциклопедія», «Енциклопедія лісу», «Енциклопедія української діаспори», «Єврейська енциклопедія», «Український біографічний словник» та інші. Всього — близько 20 галузевих енциклопедій та 6 енциклопедичних словників і довідників, кільканадцять довідників типу «Хто є хто».

Підготовлено до друку перший том багатотомної «Енциклопедії сучасної України», яка має дати максимум інформації про життя і здобутки нашого народу у драматичному ХХ столітті і на порозі ХХІ, забезпечивши об'єктивну наукову інтерпретацію складних і нерідко трагічних явищ цього періоду, заповнивши численні «білі плями» і дезавуювавши несправедливі або поверхові оцінки, знявши пелену тенденційності і заполітизованості, розкривши величезний зміст діянь українського народу в новітню добу історії і воістину грандіозні, нами ще не усвідомлені, виміри образу сучасної України.

Все це створює передумови для підготовки і видання української універсальної енциклопедії — «Великої національної енциклопедії України» як найвищого узагальнення і систематизації суми наших знань про світ і про самих себе, як свідчення інтелектуального і культурного потенціалу нашого суспільства, нашої здатності до саморепрезентації у сучасному насиченому інформаційному просторі, нашої спроможності посісти належне місце в світовій культурній взаємодії. Українська універсальна енциклопедія має дати сучасне наукове осмислення картини світу, історії

людської цивілізації, внеску в неї українського народу. В ній мають бути представлені найвидатніші постаті світової історії, науки, культури, мистецтв, інших сфер людської діяльності, інтерпретовані найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю світу і народів, відображені рух політичних і культурних ідей та динаміка наукових уявлень. Україна тут має виступати не лише як органічна складова частина цієї інтелектуально інтерпретованої картини світу, а й як суб'єкт інтерпретації в тому значенні, що цю енциклопедію творитимуть українські вчені, даючи самостійний інтелектуальний продукт на підставі освоєння досягнень світової науки та методології і таким чином репрезентуючи здатність української автури запропонувати свій оригінальний внесок у спільне самопізнання людства. Зокрема у бібліографії до статей цієї енциклопедії має бути представлений внесок українських учених і літераторів у розробку відповідних тем. Це те, чого не давали енциклопедії радянського часу і недостатньо дають нинішні галузеві енциклопедії.

При створенні «Великої національної енциклопедії України» мають бути критично використані матеріали, нагромаджені в радянську добу під час роботи над УРЕ, УРЕС, «Географічною енциклопедією» та іншими. Однак важливо не повторити їхні недоліки. Ще більшою мірою має бути використаний досвід підготовки нинішніх галузевих енциклопедій. Але треба враховувати, що досі робота над енциклопедичними виданнями має дещо стихійний характер. Це зумовлено відсутністю системного підходу, координації та єдиних і водночас гнучких наукових і методологічних засад підготовки та створення таких видань.

З метою організації і координації енциклопедичної справи в Україні взагалі та вироблення комплексу заходів щодо підготовки і створення української універсальної енциклопедії доцільно мати єдиний центр, який займався б широким колом питань енциклопедичної галузі. Таким центром міг би стати Інститут енциклопедичних досліджень, рішення про створення якого шляхом реорганізації координаційного бюро «Енциклопедії сучасної України» було прийнято на засіданні Президії НАН України 24 грудня 2000 р. (хоч це рішення, здається, може стати «пропалою грамотою»). Такий центр міг би реалізувати проект підготовки видання «Великої національної енциклопедії України». Адже координаційне бюро, на базі якого нібито повинен створюватися інститут, має значні здобутки у підготовці до видання «Енциклопедії сучасної України», яка охоплює все ХХ століття і є доброю базою для відповідних аспектів української універсальної енциклопедії. Нині координаційне бюро «Енциклопедії сучасної України» має в редакторському портфелі 37238 статей і 16890 ілюстрацій до них. Головній редакційній колегії вдалося налагодити співпрацю з деякими редакціями подібних видань за кордоном, з бібліотекою Конгресу США, з осередками Наукового товариства ім. Т. Шевченка у США, Канаді, Австрії, Франції, Польщі. Має координаційне бюро ЕСУ своїх кореспондентів і в інших країнах, зокрема в Росії, Латвії, Швеції, Швейцарії, Австрії, Словаччині, Бразилії, Аргентині тощо, одержує інформацію від академій наук ряду пострадянських країн, посольств усіх іноземних держав. До складу редакційної колегії «Енциклопедії сучасної України» входять відомі в Україні і світі науковці, мистецтвознавці, громадські діячі. Редакція ЕСУ і координаційне бюро мають налагоджені контакти з усіма навчальними і науковими установами України (а це понад 750 закладів), з обласними, районними та міськими державними адміністраціями.

Але слід пам'ятати, що майбутня українська універсальна енциклопедія — це принципово інше видання, ніж «Енциклопедія сучасної України» чи галузеві енциклопедії. Вона відрізняється як своєю метою, про що я говорив на початку виступу, так і підходами, критеріями, діапазоном охоплення матеріалу і масштабністю його відображення. В основу роботи над «Великою національною енциклопедією України» мають бути покладені чіткі

методологічні домовленості, досягнені з урахуванням світового досвіду створення великих національних енциклопедій. Етапи підготовки цієї енциклопедії можна уявити так: перший — створення головної редакційної колегії та її робочого органу; другий — вироблення робочою групою та обговорення концепції енциклопедії; третій — затвердження концепції енциклопедії головною редакційною колегією; четвертий — організація спеціалізованих редакцій; п'ятий — створення словника та його обговорення; шостий — вироблення концепції художнього та ілюстративного оформлення енциклопедії; сьомий — підготовка і випуск необхідного блоку методичних матеріалів та інструкцій; восьмий — організація авторського колективу.

Звичайно, деякі з цих завдань можна вирішувати паралельно. Після цього має розгорнутися напружена творча робота, від темпів і якості якої залежатиме доля цього чи не найпрестижнішого наукового і, можна сказати, державно-політичного проекту. Створення фундаментальної національної енциклопедії потребує скоординованих зусиль великих наукових і видавничих колективів і потужної фінансової та організаційної підтримки держави. Універсальна енциклопедія завжди вважалася найвищим культурним продуктом кожної нації, доказом наукової респектабельності та зрілості суспільства. Україна повинна цей доказ дати.